

ALEKSANDRA SPASOJEVIĆ

IZVRŠENJE VANZAVODSKIH SANKCIJA I MERA

- izveštaj o istraživanju -

Valjevo, maj 2021. g.

Autor

ALEKSANDRA SPASOJEVIĆ

Izdavač

ODBOR ZA LJUDSKA PRAVA VALJEVO

Karađorđeva 117, Valjevo

www.odbor.rs

Za izdavača

ALEKSANDAR PEROVIĆ

Kompjuterska priprema

MILAN SREĆKOVIĆ

Štampa

Štamparija „Topalović”, Valjevo

Tiraž

100

Ova publikacija je nastala u okviru projekta „Civilno društvo za unapređenje pristupanja Srbije Evropskoj uniji“ koji Odbor za ljudska prava Valjevo realizuje u partnerstvu sa Beogradskom otvorenom školom i uz podršku Švedske. Stavovi i mišljenja autora izneta u ovoj publikaciji ne predstavljaju nužno i mišljenje partnera i donatora.

SADRŽAJ

I

Uvod.....	5
-----------	---

II

1. Kućni zatvor (kazna zatvora koja se izvršava u prostorijama u kojima osuđeni stanuje)	11
2. Uslovna osuda sa zaštitnim nadzorom.....	15
3. Rad u javnom interesu.....	20
4. Mera zabrane napuštanja stana - kućni pritvor.....	23

III

Advokati i učinioci krivičnih dela u postupku izvršenja vanzavodskih sankcija i mera	27
---	----

IV

Preporuke za unapređenje vanzavodskog sankcionisanja u Srbiji.....	33
---	----

V

Umesto zaključka.....	37
-----------------------	----

Literatura	41
------------------	----

I UVOD

Odbor za ljudska prava Valjevo je u ranijim publikacijama izlagao različite aspekte primene vanzavodskog sankcionisanja (krivičnopravne, socijalne, psihološke, praktične), te se zato u ovoj publikaciji nećemo previše osvrnuti na teorijske aspekte primenjivanja ovih sankcija i mera, već na analizu rezultata sprovedenog istraživanja.

Podsećanja radi, navešćemo definiciju vanzavodskih sankcija i mera. To su “sankcije i mere na osnovu kojih osuđena lica ostaju u zajednici, a koje uključuju određena ograničenja njihove slobode nametanjem uslova ili obaveza koje se sprovode pod nadzorom i kontrolom poverenika. Pod uslovima i obavezama se podrazumevaju svi zahtevi koji su sastavni deo sankcije ili mere koju je izrekao nadležni organ.”¹ Dakle, svrha njihove primene je da se sankcionisanje (kažnjavanje) osuđenog lica može postići i u uslovima koji su manje restriktivni od kazne zatvora, odnosno u zajednici, pri čemu bi se postigla zaštita društva od kriminaliteta, ali i resocijalizacija i reintegracija osuđenih lica. Prvobitna uloga pojedinih vanzavodskih sankcija je viđena u zameni kratkotrajne kazne zatvora.

¹ Spasojević, A., Arsenijević, S. Efekti alternativnih sankcija i mera iz ugla povereničke službe. Odbor za ljudska prava Valjevo, 2017, str. 6.

Međutim, za domaći pravosudni sistem ne možemo reći da ih koristi isključivo kao zamenu za kratkotrajne kazne zatvora, ako uzmemo u obzir broj lica koji su u toku prethodnih godina izdržavali kaznu zatvora u trajanju do godinu dana.²

U toku 2020. godine je u Srbiji na izvršenje vanzavodskih sankcija i mera upućeno ukupno 4869 lica. U tabeli br. 1 su prikazani podaci o broju vanzavodskih sankcija i mera koje su bile predmet našeg istraživanja: kazna zatvora koja se izvršava u prostorijama u kojima osuđeni stanuje/kućni zatvor (sa i bez elektronskog nadzora), uslovna osuda sa zaštitnim nadzorom, kazna rada u javnom interesu i mera zabrane napuštanja stana/kućni pritvor.

Tabela br.1. Statistički podaci za 2020. godinu za teritoriju Republike Srbije.³

1.	Kazna zatvora koja se izvršava u prostorijama u kojima osuđeni stanuje (kućni zatvor sa i bez elektronskog nadzora)	3560
2.	Uslovna osuda sa zaštitnim nadzorom	19
3.	Kazna rada u javnom interesu (odluke prekršajnog i krivičnog suda)	156
4.	Mera zabrane napuštanja stana (kućni pritvor) sa i bez elektronskog nadzora	1066

Posmatrajući evropska zakonodavna rešenja, pozitivne primere rešavanja problema preopterećenosti zatvorskih sistema i analizirajući međunarodna zakonodavna dokumenta godinama u nazad smo se pitali kako sistem vanzavodskog sankcionisanja funkcioniše u Srbiji. Ova tema je okupirala i stvarala potrebu za prikupljanjem saznanja kroz istraživački domen jer je u medijima bila više prikazivana senzacionalistički, a mnogo manje naučno-stručno istražena i evaluirana u praksi. Odbor za ljudska prava u Valjevu se zbog

2 Punoletni učinioци krivičnih dela u Republici Srbiji, 2019. Bilten, br.665, Beograd, 2020. Republički zavod za statistiku: <http://www.stat.gov.rs>

3 Podaci Uprave za izvršenje krivičnih sankcija Republike Srbije od 17.03.2021. godine.

toga prethodnih godina bavio istraživanjem vanzavodskih sankcija i mera (alternativnih sankcija i mera⁴) i to najčešće iz ugla nadležnosti državnog sistema. Taj sistem je ovlašćen da primenjuje i sprovodi ove sankcije i mere, pa smo ih tako najčešće proučavali iz ugla postupanja pravosudnih organa (krivičnih i prekršajnih sudova, javnih tužilaštava), Uprave za izvršenje krivičnih sankcija, javnih preduzeća i ustanova, zdravstvenog sistema, sistema socijalne zaštite, odnosno onih sistema koji učestvuju u njihovoj primeni. Istraživanja su dala brojne podatke i dovela do zaključaka o funkcionisanju sistema primene i izvršenja vanzavodskih sankcija i mera. Podatke smo najčešće analizirali i sumirali za područje zapadne Srbije, pa smo se tako i ovaj put opredelili za novo istraživanje u gradovima u kojima se nalaze odeljenja povereničke službe: Valjevo, Čačak, Kragujevac i Šabac. Istraživanje smo sproveli početkom 2021. godine, a akcenat istraživanja je ovog puta bio na povratnim informacijama koje se mogu dobiti od lica koja su izvršavali ove sankcije i mere i advokata/braniocima. Anketirani su učinioci krivičnih dela koji su izvršavali kaznu kućnog zatvora, meru kućnog pritvora, kaznu rada u javnom interesu i uslovnu osudu sa zaštitnim nadzorom (uzorak čini 40 ispitanika) i advokati koji su u svojoj praksi imali iskustvo rada sa učiniocima koji su izvršavali neku od vanzavodskih sankcija ili mera (uzorak čini 14 ispitanika). Učešće ispitanika je izvršeno uz očuvanje anonimnosti i zaštite identiteta. Cilj nam je bio da istražimo njihove stavove i iskustva u postupku izvršenja vanzavodskih sankcija ili mera, jer su deo velikog multisektorskog sistema koji je neretko zapostavljen.⁵

4 Ove termine ćemo u tekstu koristiti kao sinonime.

5 **Napomena:** Svi zaključci koji su izvedeni na osnovu podataka dobijenih u ovom istraživanju mogu se odnositi samo na konkretan uzorak, a ne generalno. Dakle, uzorak je slučajan i nenameran, ali vrlo mali da bi imao statistički značaj za određene generalne stavove i tvrdnje. Oni ipak, mogu ukazivati na tendencije i pojave koji mogu biti zanimljive za mnogo obimnije istraživanje koje bi se bavilo

Tabela br.2. Broj ispitanika koji su učestvovali u istraživanju
a koji su izvršavali pojedine vanzavodske sankcije i mere.

1.	Kazna zatvora koja se izvršava u prostorijama u kojima osuđeni stanuje (kućni zatvor sa i bez elektronskog nadzora)	26
2.	Uslovna osuda sa zaštitnim nadzorom	3
3.	Kazna rada u javnom interesu	5
4.	Mera zabrane napuštanja stana (kućni pritvor) sa i bez elektronskog nadzora	6
Ukupno (Kragujevac, Čačak, Valjevo, Šabac)		40

S obzirom da je istraživanje obuhvatalo i period funkcionisanja sistema u promenjenim uslovima, odnosno uz prisustvo određenih epidemioloških uslova i pravila, imali smo i pitanja za donosioce odluka o organizaciji i funkcionisanju povereničke službe tokom epidemije Covid-19. O načinu funkcionisanja u vreme epidemije smo odgovore i podatke dobili od Uprave za izvršenje krivičnih sankcija, odnosno od Odeljenja za tretman i izvršenje vanzavodskih sankcija i mera. U zvaničnom aktu od 08.04.2021. godine se navodi "da je funkcionisanje Uprave u vreme epidemije bilo uz primenu svih zaštitnih mera... što je podrazumevalo korišćenje zaštitnih maski i dezinfekcionih sredstava, i držanje propisanog odstojanja prilikom rada sa osuđenim licima, a od strane Poverenika. Sva lica su u skladu sa zakonom i bez odlaganja dobijala dozvole za napuštanje prostorija kako bi se ukazala neophodna medicinska pomoć kao i sve druge medicinske usluge koje su bile potrebne radi ublažavanja simptoma nastalih usled zaraze korona virusom. U situacijama kada su lica bila u kućnoj izolaciji zbog toga što su zaraženi, Poverenici su obavljali češće telefonske pozive umesto nenajavljenih poseta. Nije primećeno veće kršenje propisanih obaveza od strane osuđenih lica, naprotiv utisak je da je postojala čak i veća motivisanost da se sve

ispitivanjem stavova i iskustava lica koja su izvršavala vanzavodske sankcije i mere u Srbiji.

obaveze izvrše na propisan način kako bi samo izvršenje kazne u doba pandemije bilo sa što manje problema za obe strane. Primetno je bilo da je u periodima “talasa” porasta broja zaraženih tokom jula i novembra 2020. godine bilo manje lica na izvršenju kazne rada u javnom interesu. Javna preduzeća i ustanove prilagodile su svoje poslovanje u skladu sa epidemiološkim merama što je ograničilo broj ljudi koji bi bili u zatvorenom prostoru radno angažovani. I pored toga, sporijim tempom, ali uz razumevanje kako osuđenih lica tako i sudova sve kazne su izvršavane u skladu sa zakonskim rokovima. Što se tiče ukupnog broja vanzavodskih sankcija i mera nije primećen pad broja izrečenih tokom 2020. godine i generalni zaključak je da je rad Odeljenja bio sve vreme na zavidnom nivou.”

Dakle, prema navodima Uprave, funkcionisanje povereničke službe je bilo uobičajeno uz promene ponašanja u skladu sa epidemiološkom situacijom. Ono što je značajno pohvaliti je ponašanje osuđenih lica koje je od strane Uprave procenjeno kao pozitivno, jer nije bilo većih kršenja propisanih obaveza.

Kako je ponašanje osuđenih lica ocenjeno kao pozitivno, na narednim stranama ćemo se i mi baviti pozitivnim aspektima pojedinih vanzavodskih sankcija i mera. Namera nam je da istaknemo najbitnije stavove i zapažanja, naročito uvažavajući podatke i informacije iz ranijih istraživanja Odbora za ljudska prava Valjevo koja su nam ukazala na dobrobiti i prednosti svake konkretne vanzavodske sankcije ili mere koja je propisana ZIVS⁶ ali i na nedostatke sistema koji se mogu unaprediti.

6 Zakon o izvršenju vanzavodskih sankcija i mera “Sl. glasnik RS”br. 55/2014,87/2018 od 13.11.2018. – u daljem tekstu ZIVS.

II

1. KUĆNI ZATVOR

(kazna zatvora koja se izvršava u prostorijama u kojima osuđeni stanuje)

Osuđeno lice kaznu izdržava u prostorijama u kojima stanuje, ukoliko se s obzirom na ličnost učinioca, njegov raniji život, njegovo držanje posle učinjenog dela, stepen krivice i druge okolnosti pod kojima je delo učinjeno, može očekivati da će se na taj način ostvariti svrha kažnjavanja (član 45. st. 5. KZ⁷). Ovakav način izvršenja odnosno modalitet izvršenja kazne zatvora može trajati najduže do godinu dana, dakle može se izreći samo za ona krivična dela za koje se može izreći kazna zatvora do godinu dana.

Smatramo da je kazna kućnog zatvora pogodna za lica koja su primarni učinioci, za one koji su učinili “lakša” krivična dela, za lica starija od 65 godina ili za mlađa punoletna lica. Prilikom odmeravanja da li treba izreći ovu kaznu vrlo bitnu ulogu ima procena ličnosti okrivljenog i elemenata koji mogu govoriti o postojanju njegove “kriminalne karijere”. Dakle, treba je izreći onim licima kod kojih se procenjuje da će ovakav način izvršenja imati bolji resocijalizacij-

⁷ Krivični zakonik “Sl. glasnik RS” br. 85/2005, 88/2005-isp, 107/2005-isp, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 i 94/2016 od 24.11.2016. - u daljem tekstu KZ.

ski efekat od kazne zatvora. Međutim, domaće zakonodavstvo nije olakšalo sudu odluku o izricanju ove kazne, recimo propisivanjem preciznih smernica odnosno organičenja na koja lica se ova kazna ne može primeniti, čak iako su ispunjeni svi osnovni zakonski uslovi. Ovo je jedna od mogućnosti koju su primenila neka evropska zakonodavstva, npr. da se ona ne može izreći povratnicima. Specifičan način izvršenja ove kazne ne utiče na isti način na sva lica (lica iz siromašne sredine koja moraju da rade da bi izdržavali porodicu i sebe, lica koja su iz viših socioekonomskih slojeva društva, lica koja imaju u svojim kućama obezbeđene mogućnosti za zadovoljenje većine svojih potreba, recimo lična teretana, bazen, kancelarija za privatni posao i sl.). Ograničenje kretanja i obavljanja određenih aktivnosti neće na isti način ostaviti psihološki trag na ova lica i neće na isti način narušiti egzistenciju, odnosno kvalitet života. Iz ovog razloga pojedine evropske države su uvele mogućnost da osuđeno lice za izvršenje kazne na ovakav način, plaća određeni novčani iznos državi, gledajući na nju kao privilegovan način izvršenja. U ovim državama se na ovaj način i dokazuje da ova kazna nije dostupna za svakoga, da je ona privilegija.

Domaća pravosudna praksa je po pitanju izricanja ove kazne neujednačena jer se izriče različitim kategorijama osuđenih lica (primarnim učiniocima, javnosti poznatim licima, višestrukim povratnicima, licima sa dugogodišnjim zatvorskim iskustvom) ali i za različita krivična dela (krađa, razbojništvo, teško delo protiv bezbednosti javnog saobraćaja, laka telesna povreda, teška telesna povreda, krivična dela u vezi sa opojnim drogama, prevara, napad na službeno lice). Zanimljivo je istaći da je u periodu od 2016-2017. godine najviše izricana licima koja su izvršila krivična dela u vezi sa opojnim drogama.⁸ Iskustva i mišljenja poverenika pokazuju da je

⁸ Više u: Spasojević, A. Vanzavodske krivične sankcije i mere, kaznena reakcija, stanje i praksa izvršenja. Odbor za ljudska prava Valjevo, 2019, str.123-126.

vrlo teško sprovoditi ovu kaznu kod ovakvih lica jer su neretko oni istovremeno i uživaoci opojnih droga.⁹ Isto iskustvo otežanog izvršenja postoji kod višestrukih povratnika i dugogodišnjih zatvorskih osuđenih lica. Stepenn doživljaja ozbiljnosti i poštovanja ovakvog načina izvršenja kazne kod njih je nizak, a to je naročito dominantno kada nije primenjen elektronski nadzor.

Elektronski nadzor je vrsta praćenja (kontrole) kretanja lica tokom izvršenja kazne kućnog zatvora ili mere kućnog pritvora, korišćenjem signala sa elektronskog uređaja čime se omogućava boravak u kući pod kontrolisanim uslovima. U Srbiji se koristi uređaj za elektronsko praćenje bez GPS-a, a sastoji se od uređaja/odašiljača koji je montiran na zglobov noge ili ruke i baze/prijemnika uređaja. Baza uređaja može biti vezana za mobilnu jedinicu koja prati signal i preko nje se određuje prostorna rasprostranjenost kretanja u stambenom prostoru. Svaka promena signala se registruje u centru za monitoring Uprave za izvršenje krivičnih sankcija i na taj način se može evidentirati kršenje sankcije.

Da ne bi često dolazilo do kršenja sankcije i da bi lica mogla da ostvare svoje dodatne potrebe, nacionalno zakonodavstvo propisuje i veliki broj mogućnosti koje mogu obezbediti dozvolu osuđenom licu da napusti prostorije svog stana (čl. 24 ZIVS) i time je ova kazna u značajnoj meri individualizovana i može se prilagođavati životnim okolnostima osuđenog lica.

Kućni zatvor je pasivni način izvršenja kazne jer uz njega ne postoje nikakve dodatne obaveze koje sud propisuje i osuđeno lice samo čeka da vreme predviđeno sankcijom prođe. Dakle, kod lica kod kojih postoje problemi koji mogu uticati na izvršenje krivičnih dela (bolesti zavisnosti, agresivnost) ovom kaznom se ne utiče na

⁹ U vezi sa tim su poverenici u prethodnim istraživanjima isticali mišljenje da ovu kaznu ne treba izricati licima koji su učinili krivična dela u vezi sa opojnim drogama.

rešavanje problema koje lice u osnovi ima. To je loše jer na taj način sistem ne deluje na uzrok kriminalnog ponašanja već se samo sprovodi kazna za učinjeno krivično delo. Izvršavanjem kazne kućnog zatvora se ne narušavaju porodični i socijalni odnosi što može pozitivno uticati na osuđeno lice. Međutim, takve okolnosti omogućavaju i neke negativne uticaje, jer lice može održavati kontakte sa licima iz kriminogene sredine, koji ga mogu kontaktirati i lično i telefonskim putem.

Najnegativniji primer primene kazne kućnog zatvora je modalitet izvršenja bez elektronskog nadzora, jer je tada mogućnost kontrole lica svedena na minimum. Način organizacije i sadašnjeg funkcionisanja povereničke službe onemogućava sprovođenje adekvatne kontrole, te se mogu dešavati razne zloupotrebe i kršenja kazne a da to poverenik ni ne sazna. Sve ovo upravo pokazuje koliko je bitna procena suda kom učiniocu je svrsishodno izreći ovakvu kaznu i koliko je bitno primeniti elektronski nadzor.

Od ukupno 40 ispitanika koji su učestvovali u ovom istraživanju, kaznu kućnog zatvora je izvršavalo 26 lica, što potvrđuje podatak da je kućni zatvor najzastupljenija sankcija u odnosu na sve vanzavodske sankcije u Srbiji.

Kada bi vršili uporednu analizu načina izvršenja ove kazne u drugim evropskim državama u odnosu na Srbiju, možemo istaći da postoje značajne razlike, te ćemo istaći samo neke:¹⁰

- propisana je kao samostalna kazna a ne kao modalitet izvršenja kazne zatvora
- za njeno izricanje su propisana konkretna krivična dela
- njenom primenom se smanjuje primena kratkotrajnih kazni zatvora (do godinu dana)

10 Detaljnije: Ibid., str. 216-270. Deo III - Vanzavodske sankcije i mere u državama Evrope.

- primenjuje se uvek uz elektronski nadzor¹¹
- kombinuje se sa nekom drugom sankcijom ili merom odnosno obavezom lečenja.

Ipak, predlaganje uvođenja sličnih promena u postojećim propisima mora biti oprezno i empirijski zasnovano, jer ono što je u nekim drugim državama funkcionalno i ostvaruje svoju svrhu ne mora nužno da znači da će isti efekat postići i u Srbiji.

2. USLOVNA OSUDA SA ZAŠTITNIM NADZOROM

Podaci Republičkog zavoda za statistiku Srbije¹² kroz svoje evidencije ukazuju da preko 50% punoletnih učinilaca krivičnih dela godišnje bude osuđeno na uslovnu kaznu. Zbog toga možemo reći da postoji trend uslovnog osuđivanja kao najčešćeg načina krivičnog sankcionisanja u Srbiji.

Uslovna osuda predstavlja meru upozorenja uz “pretnju” kaznom zatvora ukoliko se ne poštuje u toku vremena proveravanja (vremena na koje je izrečena). Vreme proveravanja ne može biti kraće od jedne ni duže od pet godina. U domaćem zakonodavstvu se može izreći kao samostalna sankcija, a ukoliko se prekrši uslov ona se zamenjuje kaznom zatvora koja je utvrđena konkretnom presudom.

¹¹ Sa druge strane, elektronski nadzor je obavezan uz uslovni otpust u pojedinim državama.

¹² Punoletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji, 2019. Bilten, br.665, str. 67. Op. cit. Za period od 2015-2019. godine prosečno je izrečeno 56,4% uslovnih osuda u odnosu na ukupan broj osuđenih lica.

Kako se njenom primenom evidentno izbegava kazna zatvora, kod tih osuđenih lica neretko je prisutan karakterističan doživljaj da nisu ni osuđeni, ili kao da im je oprošteno izvršenje krivičnog dela. Kada uzmemo u obzir procenat lica kojima je ona izrečena jednom ili čak više puta, ovakav lični doživljaj ima utemeljenje, jer učinilac može razviti stav da se određena krivična dela mogu činiti a da će sankcija izostati. Pri tome ovde moramo napomenuti da se uslovna osuda može izreći za krivična dela za koja je zaprećena kazna zatvora do dve godine (čl. 66 KZ), odnosno za ona koja se smatraju da su niže društvene opasnosti i onda kada sud smatra da se njenom primenom može postići svrha kažnjavanja, naravno uzimajući u obzir i druge poznate karakteristike i okolnosti slučaja propisanih čl. 74 KZ. Značajno je istaći da kod nas nije ograničena njena upotreba jasnim pravilima kao u nekim drugim evropskim državama (npr. da ju je moguće izreći prestupniku samo jednom ili samo za određena krivična dela).

Uslovna osuda drži osuđeno lice u pasivnom položaju, odnosno ne daje mu nikakve obaveze i zahteve da bi promenio svoje ponašanje koje ga je dovelo do izvršenja krivičnog dela. Dakle, dovoljno je samo da osuđeno lice čeka da prođe izrečen vremenski period i ne učini novo krivično delo. Međutim, zakonodavac je predvideo i mogućnost da aktivira osuđeno lice dajući mu određene uslove koje treba da ispuni tokom vremena proveravanja (obaveze zaštitnog nadzora). Zaštitni nadzor je korisna mera jer se osuđenom licu daje aktivna uloga u izvršenju kazne dok traje period proveravanja. Osuđeno lice mora da izvršava obaveze predviđene zaštitnim nadzorom jer mu preti kazna zatvora usled neispunjenja. Dakle, ova mera je mera kontrole osuđenog lica, ali isto tako i pružanja podrške tokom trajanja sankcije, čime se dolazi do dvostruke koristi i za osuđeno lice i za zajednicu.

Ova sankcija može biti pogodna za učinioce "lakših" krivičnih dela i primarne prestupnike. Na žalost, broj ovih sankcija na go-

dišnjem nivou je zanemarljiv. Podaci Uprave za izvršenje krivičnih sankcija Ministarstva pravde Republike Srbije pokazuju da je u toku 2020. godine dostavljeno na izvršenje samo 19 uslovnih osuda sa zaštitnim nadzorom za teritoriju cele države. Na uzorku našeg istraživanja od 40 ispitanika izvršavala su je samo tri ispitanika. Značajno je istaći da se ova sankcija izvršava pod nadzorom povereničke službe, dok se “praćenje” osuđenog lica tokom trajanja uslovne osude ne vrši ni od jednog organa ili službe.

Obaveze zaštitnog nadzora koje se mogu izreći u trajanju od jedne do pet godina su (čl. 73 tač. 1-10 KZ):

1. javljanje organu nadležnom za izvršenje zaštitnog nadzora u rokovima koje taj organ odredi;
2. osposobljavanje učinioca za određeno zanimanje;
3. prihvatanje zaposlenja koje odgovara sposobnostima učinioca;
4. ispunjavanje obaveza izdržavanja porodice, čuvanja i vaspitanja dece i drugih porodičnih obaveza;
5. uzdržavanje od posećivanja određenih mesta, lokala ili priredbi, ako to može biti prilika ili podsticaj za ponovno vršenje krivičnih dela;
6. blagovremeno obaveštavanje o promeni mesta boravka, adrese ili radnog mesta;
7. uzdržavanje od upotrebe droga ili alkoholnih pića;
8. lečenje u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi;
9. posećivanje određenih profesionalnih i drugih savetovališta ili ustanova i postupanje po njihovim uputstvima;
10. otklanjanje ili ublažavanje štete pričinjene krivičnim delom, a naročito izmirenje sa žrtvom krivičnog dela.

Ispunjavanje obaveza zaštitnog nadzora bi trebalo da spreči ponovno kriminalno ponašanje. Međutim, kada bi analizirali svaku od navedenih obaveza, možemo sa sigurnošću reći da bi neke od njih ako se izreknu ostale slovo na papiru jer ne postoje uslovi za njihovo izvršenje (recimo tačke 2, 3, 9). Obavezu koja se naziva “*osposobljavanje učinioca za određeno zanimanje*” (tačka 2) je moguće izvršavati u vidu pohađanja obrazovnog procesa u državnim ustanovama. Međutim, za osuđeno lice bi bilo korisnije da se što pre osposobi kako bi samostalno zarađivao i da mu se to omogući kroz profesionalno osposobljavanje kod privatnih preduzetnika. Ipak, takav način osposobljavanja još uvek nije moguć jer postoji problem finansiranja zanata kod privatnih preduzetnika. Pored toga, možemo postaviti pitanje koji procenat učinilaca bi prihvatio da se profesionalno osposobljava ako već nema obezbeđene egzistencijalne uslove za život? Pretpostavljamo da je u pitanju vrlo mali broj, a ispunjavanje ove sudske obaveze u takvim uslovima ga može dovesti u egzistencijalnu ugroženost. Obavezu “*prihvatanje zaposlenja koje odgovara sposobnostima učinioca*” (tačka 3) u okolnostima prisutne visoke nezaposlenosti je praktično nemoguće izvršiti. Takođe, svaki poslodavac može da ima negativno mišljenje kada dobije informaciju da se radi o osuđenom licu, ili da ne prihvati da ga zaposli čime se on dodatno stigmatizuje i smanjuje mu se mogućnost za zaposlenje. Dakle, sistemski nije obezbeđeno da postoje ustanove koje moraju da zapošljavaju lica osuđena na ovu sankciju uzimajući u obzir da oni spadaju u marginalizovanu i posebno osetljivu kategoriju. Dalje, obaveza “*posećivanje određenih profesionalnih i drugih savetovališta ili ustanova i postupanje po njihovim uputstvima*” (tačka 9) je problematična za izvršenje zbog nedovoljnog broja i dostupnosti ustanova u kojima bi se izvršavala. One se najčešće nalaze u većim gradskim centrima i pri odeljenjima psihijatrije opštih bolnica ili psihijatrijskih ustanova. Zakonom nije regulisano da tu uslugu mogu da pru-

žaju nevladine organizacije koje bi bile licencirane za to, što bi olakšalo izvršenje i povećalo kvalitet izvršenja.

Ispunjenje tačke 4 *”ispunjavanje obaveza izdržavanja porodice, čuvanja i vaspitanja dece i drugih porodičnih obaveza”* možemo očekivati samo ukoliko osuđeno lice ima stalni izvor prihoda što je u državi koja je u stanju visoke nezaposlenosti neizvesno. Obaveze iz tačke 5, 6 i 7 su moguće za izvršenje, s tim što bi uspešnost izvršenja tačke 7, bila efikasnija kada bi istovremeno postojala mogućnost izvršenja i tačke 9 (npr. pohađanje porodičnog savetovališta).

Upoređujući evropska zakonodavstva i stručne analize, ove zaštitne obaveze su prepoznate kao dobre za proces resocijalizacije i sprečavanje povrata, ali na žalost, nacionalni sistem do danas nije uložio napore da se ove obaveze implementiraju u potpunosti, onako kako su predviđene zakonom.

Zbog toga i ne čudi da godinama u nazad statistika pokazuje da se ova kazna sporadično izriče u domaćoj pravosudnoj praksi. Potrebno je razvijanje mogućnosti za izvršenje ovih obaveza jer su pozitivne strane ovih zaštitnih mera višestruke, naročito kada se izrekne više njih istovremeno. Aktivan odnos osuđenog lica u toku izvršenja ovih obaveza okupira vreme osuđenog, udaljava ga od kriminogene sredine, daje mu osećaj odgovornosti, podstiče ga na rad, pruža mu podršku u prevazilaženju problema koji mogu uticati na ponovno izvršenje krivičnih dela. Uz sve to kao motivacioni faktor je konstantno prisutan rizik od odlaska u zatvor usled neispunjenja obaveza. Vreme proveravanja je zakonski predviđeno dovoljno dugo da može da dovede do određene promene u ponašanju ako je to razlog zašto se izriče ova sankcija i ako je to krajnji rezultat koji očekujemo od nje. Osuđeno lice mora postati svesno svoje odgovornosti za krivično delo i za uspešnost izvršenja ove sankcije koja mu je za to krivično delo izrečena. Korisnost ove sankcije bi bila veća kada bi postojala mogućnost da se obaveze zaštitnog nadzora kombinuju sa

nekom drugom kaznom kao što je rad u javnom interesu ili uz primenu elektronskog nadzora u trajanju do šest meseci.

Analizirajući realnu mogućnost izvršenja ovih obaveza zaštitnog nadzora možemo na samom kraju i dati opravdanje zašto se sud retko kada usudi da ovu sankciju izrekne učiniocu krivičnog dela. Ipak, moramo biti svesni postojanja njenih prednosti po osuđeno lice i mogućeg uticaja na smanjenje recidivizma kod konkretnog učinioca. Dakle, da bi ova sankcija bila zastupljenija u domaćoj pravosudnoj praksi potrebno je izaći iz rutinskog opredeljenja na uslovnu osudu, spoznati prednosti zaštitnog nadzora sa jedne strane, a sa druge strane izvršiti promene sistemskog nivoa i osposobljavanje državnog aparata koji učestvuje u ovoj vrsti izvršenja.

3. RAD U JAVNOM INTERESU

Rad u javnom interesu podrazumeva svaki društveno koristan rad kojim se ne vređa ljudsko dostojanstvo uz pristanak prestupnika i koji se ne vrši sa ciljem sticanja dobiti (besplatan je) (čl. 52. st. 2 KZ). Može se izreći za krivična dela za koje je propisana kazna zatvora do tri godine ili novčana kazna (čl. 52. st.1 KZ). Osuđeno lice može izvršavati kaznu najmanje 60 a najviše 360 časova. Specifičnost ove kazne je da je za njeno izricanje potrebno pribaviti saglasnost okrivljenog lica u toku krivičnog postupka. Njenom primenom se ispunjava represivna komponenta time što se uskraćujući slobodno vreme osuđenog lica ispunjava radom koji je besplatan. Pored toga prisutna je i reparativna komponenta jer se tim radom vraća dug zajednici u čiju korist on radi. Evidentna je dobrobit za javne ustanove od ovakvog načina “upošljavanja” osuđenih lica jer im se predviđeni posao obavlja a ne izdvajaju novac za plaćanje radne snage. Bespla-

tan rad se može obavljati u humanitarnim, ekološkim, socijalnim, komunalnim, kulturnim i zdravstvenim ustanovama.

Neosporno je da je zakonodavac predvideo da se ova kazna može izricati za “lakša” ili takozvana “bagatelna” krivična dela odnosno za krivična dela manje društvene opasnosti. Međutim, u pravosudnoj praksi možemo sresti presude osuđenim licima za razna krivična dela, čak i krivična dela u vezi sa opojnim drogama, nasiljem u porodici, nasilničkim ponašanjem ili čak napadom na službeno lice. I ovde bitnu ulogu ima procena suda o svrsi kažnjavanja, vrsti izvršenog krivičnog dela, ali i ličnosti učinioca. Nisu sva osuđena lica koja ispunjavaju zakonske uslove zainteresovana da izvršavaju ovu sankciju, što može biti dodatni razlog za mali procenat njenog izricanja (tabela br.1). Nekada je osuđenom licu lakše da plati novčanu kaznu ili da ode u zatvor nego da radi besplatno u humanitarne svrhe. Negativna strana izvršenja ove sankcije u ovom trenutku je nedostatak zakonske obaveze svake javne ustanove u kojoj se ona izvršava da obezbedi isti/ujednačen stepen zaštitne opreme i uniforme osuđenom licu, kako bi se postigla ujednačenost rada sa zaposlenima.

Možemo reći da je ova sankcija po svim svojim elementima prava vanzavodska sankcija kojom se eliminišu svi negativni efekti kazne zatvora a istovremeno se postižu najveći resocijalizacijski efekti jer se izvršava u zajednici i okupira samo slobodno vreme osuđenog lica. Mnoge države su uvidele njene pozitivne efekte i propisuju je kao dodatnu sankciju u kombinaciji sa uslovnom osudom, sa obavezama zaštitnog nadzora, kućnim zatvorom ili uslovnim otpustom.

Ovde ističemo i značajno pravilo 53 Preporuke Saveta Evrope¹³ o tome da osuđena lica moraju biti obeštećena za sve nužne izdatke koje troše tokom rada, kao i pravilo 69 koje naglašava da učinilac

13 Recommendation R(92)16 on the European rules on community sanctions and measures. Council of Europe, Committee of Ministers, (19.10.1992). Council of Europe, Committee of Ministers. Dostupno na: www.rm.coe.int

neće snositi troškove izvršenja. Ove smernice se mogu iskoristiti u Srbiji u kontekstu obezbeđivanja troškova putovanja osuđenim licima koji od svoje kuće putuju u drugo mesto da izvršavaju kaznu rada u javnom interesu ili oslobađanja od plaćanja putnih karti. Dakle, izvršenje ove kazne ne sme oštetiti budžet osuđenog lica, a time ni mogućnost izdržavanja sebe ili članova svoje porodice.

U pojedinim evropskim državama smatra se da je ova sankcija adekvatna samo za lica iz viših društvenih slojeva, da iziskuje društvo koje je ekonomski stabilno i u kom je niska stopa nezaposlenosti. Kako Srbija ima visoku stopu nezaposlenosti, primena sankcije može dovesti do ugrožavanja budžeta osuđenog lica, naročito kada uzmemo u obzir da se ona koristi kao zamena za novčanu kaznu, odnosno da se vrlo često izriče licima koja nemaju novca da plate novčanu kaznu.

Smatramo da bi primena ove sankcije mogla biti adekvatna kod primarnih izvršilaca, kod onih koji nisu osuđivani više od dva puta ili kod onih koji nisu osuđivani na kaznu zatvora više od dva puta. Shodno tome, nužno je propisivanje smernica i ograničenja za njenu primenu od strane zakonodavca i konkretno propisivanje kao sankcije za određena krivična dela.

Osuđena lica su tokom izvršenja ove sankcije najviše u kontaktu sa zaposlenima iz drugih ustanova, dakle više su u kontaktu sa zajednicom. Na takav način menja se negativno mišljenje o ovoj sankciji i o licima koji su osuđeni na nju. Ako postoji veća mogućnost kontakata sa njima zaposleni ih mogu doživljavati na drugi način, oslobođeni od predrasuda i stereotipa. Poslodavci se trebaju ohrabriti za angažovanje ovih lica i u isto vreme povećavati senzibilisanost svojih zaposlenih na prihvatanje ovih lica.

4. MERA ZABRANE NAPUŠTANJA STANA - KUĆNI PRITVOR

Mera zabrane napuštanja stana ili tzv. kućni pritvor je krivič-noprocesna mera (čl. 190, 208, 209 ZKP¹⁴) kojom se okrivljeno lice lišava slobode i kojom se najčešće obezbeđuje njegovo prisustvo u krivičnom postupku ili se otklanja mogućnost opstrukcije postupka dokazivanja.

Kućni pritvor je mera koja se može izreći samostalno, ali i nakon mere pritvora koji se izvršava u zatvorskim uslovima (čl. 210-222 ZKP). Može se primenjivati sa ili bez elektronskog nadzora, kao i uz dodatna ograničenja / zabranu da okrivljeni koristi telefon ili internet ili da prima druga lica u stan. Okrivljeno lice ima mogućnost da napusti stan svaki dan radi kretanja na slobodnom vazduhu *u trajanju od najviše jednog časa u periodu od 7.00 do 17.00 časova*.

Kako god da budu postavljena ova ograničenja, kućni pritvor je humaniji način izvršenja pritvora. Ova mera bi trebala da predstavlja uvek blažu meru kada sud oceni da se svrha njene primene može postići na taj način a ne primenom teže mere - pritvorom. Okrivljeno lice je u povoljnijem položaju jer za vreme trajanja pritvora ostaje u svom stanu, sa svojom porodicom, ima sve pogodnosti u smislu kvaliteta života i kontakata sa socijalnim okruženjem. Stepen komfora je mnogo veći (fizički uslovi su bolji nego u pritvorskoj jedinici, ambijent okruženja je prihvatljiviji i deluje psihološki lakše za podnošenje, nije lišen porodičnih odnosa, može primati posete, telefonske pozive ukoliko to nije zabranjeno, nije socijalno izolovan). Stan može napustiti u određenim okolnostima uz odobrenje suda, ili u nepredviđenim okolnostima (čl. 208. st. 2. ZKP), radi hitne inter-

¹⁴ Zakonik o krivičnom postupku „Sl. glasnik RS“ br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 i 55/2014 od 23.05.2014.- u daljem tekstu ZKP.

vencije za sebe ili lica sa kojim živi, usled izbegavanja ili sprečavanja ozbiljne opasnosti po život ili zdravlje ljudi, odnosno imovinu većeg obima.

Kućnim pritvorom se smanjuje broj lica koja se nalaze u zatvorskim uslovima i eliminišu negativnih efekti zatvorske sredine na okrivljeno lice. Pozitivni efekti naročito dolaze do izražaja ukoliko su u pitanju pritvori koji traju više od godinu dana. Neretko se može desiti da se dužina pritvora na kraju izjednači sa dosuđenom kaznom zatvora na kraju krivičnog postupka, pa je tada lice praktično izvršilo svoju kaznu u kućnim uslovima s obzirom da se vreme kućnog pritvora uračunava u vreme koje je izrečeno kao kazna zatvora (čl. 63. st.1 KZ). Bilo bi poželjno da se izvrše zakonske izmene i da se propiše ograničeno trajanje kućnog pritvora rečimo maksimalno do tri godine (kao što je to slučaj u Engleskoj), kako bi se izbeglo da ova mera postane parasankcija.

U našem istraživanju od 40 ispitanika učestvovalo je samo šest lica koji su izvršavali kućni pritvor, a zanimljivo je to da kod tri lica kućni pritvor traje duže od godinu dana. Dakle, ovde postoji mogućnost da će, ukoliko budu osuđeni na kaznu zatvora od nekoliko godina, jedan deo ili celokupnu kaznu već izvršiti u kućnim uslovima, što je svakako prednost i dobrobit za njih. Takođe, specifično je i to da se u našem uzorku od 40 ispitanika pokazalo da je kod 27 krivični postupak trajao duže od godinu dana (ali naravno nisu svi bili u kućnom pritvoru). Na osnovu njihovih navoda vremensko trajanje krivičnog postupka je bilo u rasponu od tri meseca do pet godina. Zbog toga se možemo samo nadati da nema veliki broj lica kojima krivični postupci dugo traju i koji nisu u izvršenju dugogodišnjih kućnih pritvora (uzimajući u obzir da je tokom 2020. godine bilo ukupno 1066 okrivljenih lica na izvršenju kućnog pritvora, tabela br. 2).

Ako je svrha izricanja kućnog pritvora obezbeđenje prisustva okrivljenog u krivičnom postupku i kontrola njegovog kretanja,

onda je svakako bolji izbor da se uz njega primeni elektronski nadzor (da zakon propiše samo takav način izvršenja). Na taj način se okrivljeno lice može najbolje kontrolisati od strane povereničke službe, jer ukoliko elektronski nadzor ne postoji, način kontrole je sveden na minimum. U tim situacijama se možemo zapitati koja je svrha izricanja takve vanzavodske mere ako se ne može sa sigurnošću obezbediti ispunjenje razloga zbog kojih je izrečena. S obzirom na opis poslova i organizaciju povereničke službe nemoguće je obezbediti dvadeset četvoročasovnu kontrolu - da li je lice zaista u svom stanu ili krši meru ukoliko nema elektronskog nadzora.

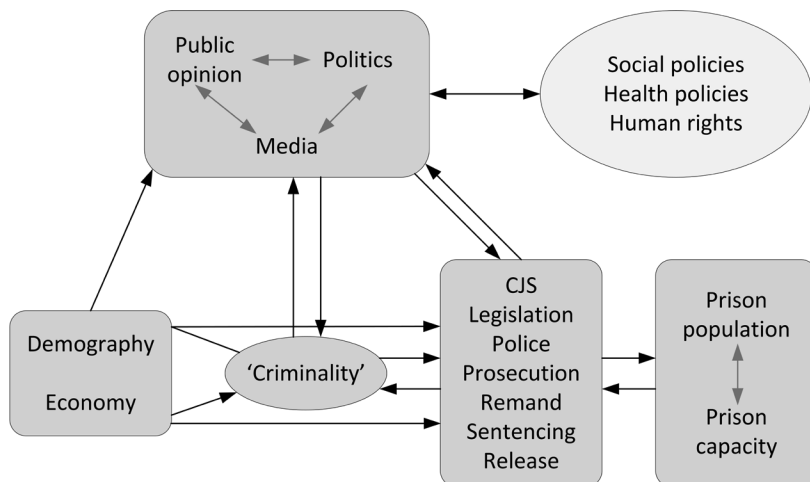
*
* * *

U odnosu na kazne zatvora "vanzavodske mere imaju niz prednosti koje se mogu svesti na sledeće: imaju humaniji karakter, nose manji stepen represivnosti, njima se uspostavlja saradnja sa okrivljenim i akcentuje njegov aktivni odnos u izvršenju mere, postiže se reparacija štete oštećenom, a društvena zajednica uzima učešće u izvršenju ovih mera čime se lakše postižu efekti resocijalizacije."¹⁵ Ove sankcije i mere imaju individualizovan pristup osuđenom licu i na taj način se čuvaju normalni tokovi života, omogućavaju očuvanje porodičnih i socijalnih odnosa, zadržavanje zaposlenja i nastavak školovanja, a nivo represivnosti i psiholoških posledica je bitno smanjena u odnosu na zatvorsku sredinu.

Međutim, na njihovu primenu mogu uticati mnogobrojni faktori koji čine celokupan društveni sistem. Sonja Snaken (Sonja Snacken) je kao faktore međusobnog uticaja prepoznala: javno mnjenje,

¹⁵ Stevanović, Z., Igrački, J. Usklađenost primene alternativnih krivičnih sankcija u Srbiji sa Evropskim standardima, u Zbornik: Kriminal, državna reakcija i harmonizacija sa evropskim standardima. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja Beograd, 2013, str. 297-306, str. 301.

politiku, medije, socijalnu politiku, politiku unapređenja zdravstva, zaštitu ljudskih prava, demografiju i ekonomiju države, nivo kriminaliteta, pravosudni sistem, zakonske propise, policiju, javno tužilaštvo, vrste osuda, kapacitete zatvora i zatvorsku populaciju. Njihov međusobni uticaj je predstavila šematskim prikazom (slika br. 1)¹⁶ i time ukazala na specifičnosti međusobnog uticaja.

Slika br. 1. Međusobni uticaj i povezanost faktora koji utiču na primenu vanzavodskih sankcija.

Kroz faktor imenovan kao “nivo kriminaliteta/criminality” svakako je neophodno posmatrati i učinioce krivičnih dela koji u jednoj državi određuju da li će taj nivo biti viši ili niži. Zbog toga smo naredne strane posvetili njima kao i njihovim braniocima.

¹⁶ Snacken, S. The impact of the criminal and social context on Probation systems in Europe, in Context The Council of Europe Probation Rules R (2010)1, 2010, p. 11.

III

ADVOKATI I UČINIOCI KRIVIČNIH DELA U POSTUPKU IZVRŠENJA VANZAVODSKIH SANKCIJA I MERA

Većinskom delu sistema koji učestvuje u primeni vanzavodskih sankcija i mera ostala su nepoznanica mišljenja strane koja učestvuju u izvršenju ovih sankcija i mera - to su: mišljenja osuđenih lica i njihovih branilaca. Njihov značaj je u tome što upravo oni mogu da daju povratnu informaciju o načinu izvršenja vanzavodskih sankcija ili mera, o uticaju na osuđena lica i njihovo funkcionisanje. Dakle, kvalitet izvršenja i kvalitet uticaja primene tih sankcija i mera mogu se ispitati i proveriti i iz ugla lica kojima su izrečene. Kako njihove interese pred institucijama mogu zastupati njihovi branioci, oni takođe mogu imati informacije o kvalitetu sistema izvršenja, njegovim dobrim i lošim stranama.

Za naše istraživanje odgovore na pitanja o sistemu izvršenja vanzavodskih sankcija i mera, načinu funkcionisanja, ličnim zapažanjima i stavovima o funkcionisanju sistema dalo je 14 ispitanika/advokata i 40 ispitanika/učinioca krivičnih dela. Anketirani advokati su u najvećem broju slučajeva imali za klijente lica osuđena na kaznu kućnog zatvora i na meru kućnog pritvora, što se svakako poklapa i sa statistikom Uprave iz tabele br. 1 u kojoj smo i videli da su to

najčešće izvršavana vanzavodska sankcija i najčešće izvršavana vanzavodska mera.

Advokati su dali podatak da su u krivičnom postupku bili najčešće lično angažovani od strane klijenata, a manje po službenoj dužnosti. I osuđena lica u okviru našeg istraživanja su potvrdili taj nalaz. Naime, od 40 ispitanika njih 24 je lično angažovalo branioca, a devet ih je dobilo branioca po službenoj dužnosti, dok njih sedam nije imalo branioca. Praksa je pokazala da je nastavak angažovanja branioca nakon okončanog krivičnog postupka, odnosno tokom postupka izvršenja različit. Dakle, oni nisu uvek nastavljali dalje zastupanje kod svakog svog klijenta koji je osuđen na vanzavodsku sankciju. Na našem uzorku 15 ispitanika nije imalo advokata u postupku izvršenja, dok je samo za 15 osuđenih advokat učestvovao, a kod 10 ispitanika advokati nisu učestvovali iako su bili angažovani (nije bilo potrebe za učešćem). Sa druge strane, advokati su procenili da se to angažovanje u njihovoj ukupnoj praksi kretalo u proseku do 40% klijenata. Advokati su procenili da se njihovo učešće u postupku izvršenja najčešće svodilo na jedan do dva kontakta sa poverenikom, a razlozi su najčešće bili informativne prirode (“informisanje o načinu izvršenja, informisanje o početku sankcije”).

Prestupnici su u većini ocenili da su zadovoljni učešćem branioca u postupku izvršenja (14), a njih osam nije bilo zadovoljno učešćem branioca. Takođe, kod pet ispitanika branioci su ostvarivali kontakt sa poverenikom nekoliko puta, a kod 19 lica, branioci nisu uopšte ostvarivali kontakt sa poverenikom iako su bili angažovani i za postupak izvršenja.

Pravo na prigovor. Kako osuđena lica imaju pravo na prigovor tokom izvršenja bilo je interesantno saznati da li je bilo prigovora i koje vrste, te se u našem uzorku pokazalo da prigovora nije bilo u 37 od 40 slučajeva. Međutim, podaci dobijeni od advokata su nam ukazali da pisanog obraćanja Upravi za izvršenje krivičnih sankcija,

a preko poverenika, u vidu bilo koje vrste prigovora nije bilo. Dakle, približno sličan podatak.

Ovde kao specifičnost izvršenja, možemo istaći i Preporuku Saveta Evrope, u *pravilu 59* koja ističe obavezu institucije koja sprovodi sankciju ili meru da ispita navode pritužbe i da razmotri sa odgovornošću i ozbiljnošću zahtev za promenu supervizora¹⁷ ili nekog drugog lica kom je poverena određena dužnost u vezi sa učiniocem.¹⁸ Dakle, bilo da ima ili nema prigovora na rad poverenika, ova konkretna mogućnost odnosno pravo nije omogućeno osuđenom licu u Srbiji. Naime, čak i da postoji zakonski regulisana mogućnost zamene supevizora/poverenika, do nje teško da bi moglo doći, uzimajući u obzir način organizacije rada povereničke službe gde neretko postoje jedan ili dva poverenika za ceo okrug.

Ovi rezultati su potvrđeni i kroz odgovor advokata na pitanje o tome kakvu povratnu informaciju imaju od svojih klijenata o kvalitetu odnosa koji poverenici ispoljavaju prema njima tokom trajanja sankcije ili mere. Odgovor je kod svih ispitanika/advokata bio da su ih klijenti izveštavali o tome da postoji profesionalan odnos poverenika, uz poštovanje prava. Ovaj nalaz se poklapa i sa tim da su svih 40 ispitanika/učinihaca dali odgovor da je tokom izvršenja sankcije ili mere postojao profesionalan odnos poverenika uz poštovanje njihovih prava i uvažavanje njihovog mišljenja. Takođe, 34 od njih 40 je rad poverenika ocenilo ocenom 5 i to u nekoliko domena: saradnja, stručnost, profesionalnost, poštovanje prava, razumevanje i saosećanje. Ovakav stav osuđenih lica se može objasniti i razumeti jer postoji bojazan od toga kako će se postupak završiti i bojazan da sebe ne dovedu u nezgodnu situaciju, a doživljavajući poverenika kao kontrolora i onoga koji može da ugrozi njihov trenutni status sačinjavanjem negativnog izveštaja o tretmanu. Značajno je istaći

17 U srpskom zakonodavstvu je to lice poverenik.

18 Recommendation R(92)16 on the European rules on community sanctions and measures. Op. cit.

da ova vrsta posla jeste specifična, da je u pitanju rad sa posebno osetljivom kategorijom lica (učinioci krivičnih dela), o postojanju potrebe zaštite ljudskih prava ovih lica i o profesionalnosti, znanju i svesti zaposlenih o tome koju vrstu posla obavljaju, te da zbog svega toga mora postojati visok nivo kvaliteta rada.

U odnosu na ispitanike/učiniocce, advokati su najčešće ocenjivali kvalitet saradnje sa poverenikom ocenom odlično 5 ili vrlo dobro 4. Pored toga, zanimljivo je istaći i da advokati smatraju da im njihovi klijenti nisu uvek govorili kako su zaista doživeli postupak izvršenja. Njihov utisak je bio taj da i kada dožive da postupak izvršenja prema njima nije bio fer to ipak nisu rekli. Paradoksalno nalazu iz prethodnog pasusa, o odličnoj oceni datoj od strane ispitanika/učinioca o radu poverenika je nalaz o samo delimičnom poklapanju njihovih odgovora na vrlo slično pitanje: *“Da li je po Vašem mišljenju postupak izvršenja bio “fer” i uz poštovanje Vaših prava ?“* Pozitivan odgovor je dalo 35 od 40 ispitanika, dakle većina, ali ne i svi.

Sa druge strane, pored prigovora postojala je i mogućnost pisanog obraćanja Upravi za izvršenje krivičnih sankcija u vidu molbi što je bilo prisutno i u uzorku advokata i u uzorku prestupnika. Od 40 prestupnika, 25 je podnosilo određenu vrstu molbi povereničkoj službi. Naime, radilo se najčešće o molbama za odobrenje odsustva/izlaska iz kuće za različite događaje, za obavljanje radnog angažovanja.

Većina ispitanika je smatrala da je sankcija odnosno mera koja je primenjena samo delimično pravična odnosno da je trebala biti manja (15 ispitanika), dok je čak njih 10 smatralo da sankcija nije trebala biti ni izrečena (čak jedna četvrtina uzorka). Za 13 ispitanika je sankcija bila primerena i pravična, a njih dvoje je očekivalo težu sankciju.

Kroz razgovore sa licima koji su izvršavali vanzavodske sankcije i mere smo takođe dobili nekoliko zanimljivih podataka koje su

karakterisale pojedinačno izvršenje te se ne mogu generalizovati, ali svakako upućuju na moguće nedostatke sistema. Ispitanici su istakli “da je uočljiv problem u komunikaciji između suda i povereničke službe, da sud sporo reaguje na zahteve, da sud o uslovnom otpustu reši kada već dođe vreme za istek celokupne kazne kućnog zatvora, da se dugo čeka na početak izvršenja kazne zatvora sa elektronskim nadzorom od momenta pravnosnažnosti presude (npr. čak vremenski period od 3,5 godine).” Pored toga smatrali su “da bi trebalo da se dozvoli “šetnja” dva puta dnevno ili da bude “šetnja” dva sata tokom kućnog pritvora (što bi trebala biti zakonska odredba), ali i to da bi trebalo više da se povede računa o davanju dozvola za obavljanje radnih aktivnosti osuđenih lica tokom sankcije.” Dakle, neke zahteve i zapažanja možemo smatrati opravdanim, dok opravdanost zahteva za više sati koji se provode van kuće možemo procenjivati i tumačiti u odnosu na konkretnog učinioca i ostale okolnosti slučaja.

Uzimajući u obzir ovaj uzorak ispitanika/advokata možemo istaći njihov utisak i stav da su ove sankcije i mere korisne za izvršioce krivičnih dela odnosno za njihove klijente. Mišljenja su da se licima koja su na izvršenju kućnog zatvora ili mere kućnog pritvora treba obezbediti i čak propisati kao obaveza savetodavni rad ili podrška od strane stručnih lica kao što su psiholozi i socijalni radnici. Ovakav stav su obrazlagali time da se lice oseća suviše pasivno tokom trajanja ove sankcije ili mere i da bi takva vrsta podrške uticala pozitivno na resocijalizaciju izvršilaca krivičnih dela. Utisak koji je preovladao kroz intervju i istraživanje je da je advokatura zapostavljena u postupku izvršenja ne samo u praktičom smislu, već upravo i u zakonodavnom (njihovo prisustvo nije obavezno), pa možemo reći da je zakonodavac smatrao da su sva lica koja se nađu u postupku izvršenja dovoljno pravno pismena da mogu samostalno da zaštite svoja prava i interese, što nije realnost u praksi.

IV

PREPORUKE ZA UNAPREĐENJE VANZAVODSKOG SANKCIONISANJA U SRBIJI

Da bi izvršenje pojedinih vanzavodskih sankcija i mera bilo kvalitetnije i da bi se u punom obimu primenjivale već propisane zakonske odredbe potrebno je sistem unaprediti, eliminisati nedostatke i organizacijski obezbediti mogućnosti za ispunjenje zakonskih odredbi. Posebno treba unaprediti i obezbediti mogućnosti za izvršenje zaštitnog nadzora, kućnog zatvora, kućnog pritvora i kazne rada u javnom interesu.

Ukratko možemo izdvojiti ideje ili preporuke za unapređenje postojećeg sistema izvršenja vanzavodskih sankcija i mera u Srbiji kako bi se što više približili kvalitetu i standardima izvršenja propisanim međunarodnim evropskim dokumentima i pozitivnoj evropskoj praksi:

- propisati kaznu kućnog zatvora kao samostalnu sankciju a ne kao modalitet izvršenja kazne zatvora i odrediti određena krivična dela za koje se može izreći;
- propisivanje sprovođenja kućnog zatvora ili kućnog pritvora isključivo uz primenu elektronskog nadzora radi postizanja najvećeg efekta;

- preciznije smernice sudu za ograničenje primene kazne kućnog zatvora (npr. ne izricati je licima koji su višestruki povratnici i licima kojima su ranije izricane višegodišnje kazne zatvora, licima koji su osuđivani za određena krivična dela u vezi sa opojnim drogama);
- preciznije smernice sudu za procenu kome izreći uslovnu osudu sa zaštitnim nadzorom ili samo uslovnu osudu (primarnim prestupnicima, za određena krivična dela...)
- obezbediti ustanove i organizacije (i u gradovima i u ruralnim područjima) koje bi pružale psihoterapijske tretmane ili savetovanja učiniocima sa određenim mentalnim smetnjama, poremećajima prilagođavanja, bolestima zavisnosti, ili sa izraženim elementima agresivnog ponašanja, a koje mogu biti uzroci izvršenja krivičnih dela;
- licencirati programe za resocijalizaciju i tretmane za osuđena lica koje bi mogle sprovoditi organizacije civilnog sektora;
- obezbediti veći broj ustanova koje bi primili na zaposlenje lica kojima je izrečena uslovna osuda sa zaštitnim nadzorom uz obavezu propisanu čl. 74. tač. 2 KZ;
- propisati mogućnost da se obaveze zaštitnog nadzora u trajanju od šest meseci mogu izreći uz kaznu kućnog zatvora ili uz kaznu rada u javnom interesu;
- podzakonskim aktima obezbediti veći broj ustanova i preduzeća u kojima bi se izvršavala kazna rada u javnom interesu i propisati obaveznu uniformnu zaštitnu opremu za sva preduzeća u kojima je potrebna kako bi se postigao isti stepen zaštite za osuđena lica i zaposlene;
- obezbediti besplatne propusnice za putovanje licima osuđenim na kaznu rada u javnom interesu radi dolaska i odlaska na izvršenje kazne ili obezbediti budžet za troškove putova-

nja jer se izvršenjem kazne ne bi smela narušavati egzistencija osuđenog lica u skladu sa preporukama Saveta Evrope;

- propisati kaznu rada u javnom interesu za određena krivična dela kao i preciznije smernice za izricanje;
- izvršiti empirijsku proveru mogućnosti za promene u propisima u vidu kombinovanja dve različite vanzavodske sankcije (npr. kazna kućnog zatvora i obaveza pohađanja tretmana/savetovališta/lečenja, kazna kućnog zatvora i kazna rada u javnom interesu; obaveze zaštitnog nadzora i kazna rada u javnom interesu...)
- kontinuirano poboljšavati multisektorsku saradnju i obezbediti kontinuiranu edukaciju učesnika sistema primene i izvršenja vanzavodskog sankcionisanja.
- propisati i obezbediti sredstva za obaveznu empirijsku evaluaciju primenjenih vanzavodskih sankcija i mera na nacionalnom nivou.

Neophodno je iskoristiti sve mogućnosti koje se pružaju da bi se povećao procenat vanzavodskog sankcionisanja i dostigao nivo kao u pojedinim državama Evropske Unije gde dostiže i do 50% od ukupnog broja izrečenih krivičnih sankcija na godišnjem nivou.

V UMESTO ZAKLJUČKA

Vanzavodske sankcije i mere su sankcije i mere kojima se značajno individualizuje pristup učiniocima krivičnih dela ali isto tako kojima se štite njihova osnovna ljudska prava. Prema ovim licima se mora postupati s poštovanjem, kao prema odgovornom ljudskom biću. One mogu biti opcija izbora za pojedine učinioce, dok za neke druge nisu čak iako ispunjavaju zakonske uslove. Takođe, primena ovih sankcija i mera se ne sme opravdavati činjenicom da se koristi kako bi se uticalo na smanjenje zatvorske populacije već njihovo izricanje treba da bude proizvod dobre procene suda. Kada sagledamo sve prednosti i nedostatke ipak možemo reći da se značaj ovih sankcija i mera ogleda u dobrobiti za učinioca krivičnog dela, za zajednicu u kojoj živi i za državu u celini.

Međunarodna dokumenta predstavljaju standarde kojima se državama članicama Saveta Evrope daju smernice kako da propišu svoja zakonodavna rešenja u skladu sa nacionalnim okolnostima. Pored zakonodavstva, država je u obavezi da obezbedi mogućnosti za adekvatno sprovođenje onih odredbi koje propiše. Cilj primene ovih sankcija i mera ne treba nužno da bude samo smanjenje kratkotrajnih kazni zatvora već da se procenjuje potreba za smanjenjem kriminaliteta, sprečavanje povratništva i povećanje resocijalizacije

prestupnika. Dakle, potrebno je da se obezbedi funkcionalnost u izvršenju i eliminiše nesklad između već postojećih propisa i praktične primene.

Sve dok ne dosegemo tačku ili vreme za unapređenje, nužno je i evaluirati ono što je do sada primenjeno. Savet Evrope je 2000. godine dao jednu od preporuka za države članice, tačkama 24-29 u delu o istraživanju sankcija i mera u zajednici i time posebno naglasio njihov značaj. Ovi principi služe kao smernice za postizanje šire i delotvornije upotrebe sankcija i mera u zajednici pa je potrebno obezbediti istraživanja:¹⁹

- kojim bi se pratilo sprovođenje vanzavodskih sankcija i mera (monitoring);
- koja bi imala za cilj da prepoznaju faktore koji pomažu osuđenim licima da se odupru izazovu ponavljanja krivičnih dela u budućnosti i faktore koji dovode do povrata;
- koja će proučavati efekte ovih sankcija i mera (proučavati učestalost i težinu ponovljenih krivičnih dela, lične i socijalne pokazatelje prilagođavanja osuđenih lica u zajednici, mišljenja osuđenih lica o izvršenju vanzavodskih sankcija i mera);
- koja imaju za cilj uporedne analize.

Kao što vidimo, pažnja se posvećuje istraživanju povratništva i resocijalizacije. Možemo reći da je za kvalitet i uspešnost resocijalizacije osuđenih lica na vanzavodske sankcije i mere bitno uzeti u obzir:²⁰

- vrstu i težinu krivičnih dela za koje se ove sankcije i mere izriču;

19 Recommendation Rec(2000)22 of the Committee of Ministers to Member States on improving the implementation of the European rules on community sanctions and measures, 29.11.2000. Council of Europe, Committee of Ministers. Dostupno na: www.rm.coe.int

20 Spasojević, A. 2019. Op. cit., str. 98-99.

- kome se izriču, jer one nisu adekvatne za svakog učinioca iako ispunjava formalne uslove propisane zakonom. Bitna je dobra procena ličnosti, ličnih karakteristika prestupnika i njegovih uslova života, ali i kompatibilnost za primenu ovih sankcija (uzimajući u obzir volju, spremnost i kapacitet za promenu);
- kvalitet rada i posvećenost poverenika²¹;
- organizaciju i funkcionisanje sistema za izvršenje tretmana i programa u okviru sankcija i mera u zajednici;
- društvenu i ekonomsku stabilnost u zajednici i socijalnu jednakost (ulaganje države u poboljšanje ekonomskog i socijalnog života svojih građana).

Takođe, pored pomenute preporuke iz 2000. godine slične stavove o istraživanju i evaluaciji efekata primene ovih sankcija i mera se ističu i ranije u *“Tokijskim pravilima”*²² ali i u kasnijim godinama, recimo u Preporuci Saveta Evrope iz 2010. godine²³ i Preporuci Saveta Evrope iz 2017. godine.²⁴ Dakle, godinama u nazad se ističe bitnost provere njihove efikasnosti sa ciljem unapređenja.

21 Detaljnije u: Gendreau, P., Goggin, C., Cullen, F.T., Andrews, D.A. (2000). Effects of Community Sanctions and Incarceration on Recidivism. Forum on Corections Research, Vol.12/2, pp. 10-11. Dostupno na: <http://www.csc-scc.gc.ca/text/index-eng.shtml>

22 Detaljnije u: Standardna minimalna pravila Ujedinjenih nacija za mere alternativne institucionalnom tretmanu “Tokijska pravila”, 1990, Knjiga br.6. Prava deteta i maloletničko pravosuđe, odabrani međunarodni instrumenti Unicef. Dostupno na: www.cdp.org.rs/centarzapravadeteta

23 Recommendation CM/Rec (2010)1 of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe Probation Rules. Council of Europe, Strasbourg, 20.01.2010. Dostupno na: www.rm.coe.int

24 Recommendation CM/Rec (2017)3 on the European rules on community sanctions and measures. Dostupno na: www.rm.coe.int

Možemo da zaključimo da se podaci o efikasnosti primene i izvršenja vanzavodskih sankcija i mera mogu dobiti samo empirijskim istraživanjima i procesima evaluacije na nacionalnom nivou. Sa druge strane, da bi mogli govoriti o delotvornosti određene konkretne vanzavodske sankcije ili mere za učinioce određenog krivičnog dela, moramo ispitati sve okolnosti njenog dejstva na učinioce krivičnog dela, a to je moguće longitudinalnim studijama. U skladu sa tim, potrebno bi bilo vršiti ispitivanje učestalosti u povratu i vrste krivičnih dela u povratu kod jednog istog lica tokom godina nakon primenjene neke vanzavodske sankcije ili mere.

Čak i posle više od deset godina primene ovih sankcija i mera, ovakav pristup istraživanju i evaluaciji u Srbiji i dalje nedostaje. Možemo reći da postoji mnogo razloga za to, a u ovom trenutku mišljenja smo da su najistaknutiji oni razlozi koji se tiču organizacije, sistemskog uređenja i ulaganja dodatnih finansijskih sredstava za istraživanje i evaluaciju primene vanzavodskih sankcija i mera. Nadležni organi do sada nisu na pravi način bili zainteresovani za povratnu informaciju o njihovoj delotvornosti, a sve ovo ističemo kao preporuke ili ideje za predmet istraživanja koje bi u narednom periodu trebalo izvršiti na nacionalnom nivou.

LITERATURA

- Gendreau, P., Goggin, C., Cullen, F.T., Andrews, D.A. (2000). Effects of Community Sanctions and Incarceration on Recidivism. Forum on Corrections Research, Vol.12/2, pp. 10-11. (<http://www.csc-scc.gc.ca/text/index-eng.shtml>).
- Zakon o izvršenju vanzavodskih sankcija i mera "Sl. glasnik RS" br. 55/2014, 87/2018 od 13.11.2018.
- Zakonik o krivičnom postupku „Sl. glasnik RS“ br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 i 55/2014 od 23.05.2014.
- Krivični zakonik "Sl. glasnik RS" br. 85/2005, 88/2005-ispr, 107/2005-ispr, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 i 94/2016 od 24.11.2016.
- Podaci Uprave za izvršenje krivičnih sankcija Republike Srbije od 17.03.2021.
- Punoletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji, 2019. Bilten, br.665, Beograd, 2020. Republički zavod za statistiku, (<http://www.stat.gov.rs>).
- Recommendation R(92)16 on the European rules on community sanctions and measures. Council of Europe, Committee of Ministers, (19.10.1992). Council of Europe, Committee of Ministers. (www.rm.coe.int).
- Recommendation Rec(2000)22 of the Committee of Ministers to Member States on improving the implementation of the European rules on

community sanctions and measures, 29.11.2000. Council of Europe, Committee of Ministers. (www.rm.coe.int).

- Recommendation CM/Rec (2010)1 of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe Probation Rules. Council of Europe, Strasbourg, 20.01.2010. Dostupno na: www.rm.coe.int
- Recommendation CM/Rec (2017)3 on the European rules on community sanctions and measures. (www.rm.coe.int).
- Spasojević, A., Arsenijević, S. Efekti alternativnih sankcija i mera iz ugla povereničke službe. Odbor za ljudska prava Valjevo, 2017.
- Spasojević, A. Vanzavodske krivične sankcije i mere, kaznena reakcija, stanje i praksa izvršenja. Odbor za ljudska prava Valjevo, 2019.
- Stevanović, Z., Igrački, J. Usklađenost primene alternativnih krivičnih sankcija u Srbiji sa Evropskim standardima, u Zbornik: Kriminal, državna reakcija i harmonizacija sa evropskim standardima. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja Beograd, 2013, str. 297-306.
- Snacken, S. The impact of the criminal and social context on Probation systems in Europe, in Context The Council of Europe Probation Rules R(2010)1, 2010.
- Standardna minimalna pravila Ujedinjenih nacija za mere alternativne institucionalnom tretmanu "Tokijska pravila", 1990, Knjiga br.6. Prava deteta i maloletničko pravosuđe, odabrani međunarodni instrumenti Unicef. (www.cdp.org.rs/centarzapravadeteta).

